

Vad är en äng?

TEXT: EMIL ÅSEGÅRD

FOTO: MARGARETA EDQVIST

Slåttrade gräsmarker, beteshagar, blomrika gräsytor ... Ordet äng används idag för de flesta öppna miljöer. Det pratas mycket om att göra om gräsmattor till blomrika ängar och de flesta fröfirmor saluför ängsfröblandningar. Men vad är egentligen en äng? Emil Åsegård, naturvårdsbiolog och lieman, reder ut begreppen och berättar här om ängarnas historia och ekologi.

Norden började vi odla olika grödor på åkrar och hålla boskap inomhus under vintern för sisådär tvåtusen år sedan. De vinterstallade djuren behövde höfoder och det samlade man in genom att slåttora olika gräsmarker. Djurens gödsel användes på åkrarna. Därav begreppet "äng är åkerns moder". För att driva den tidens jordbruk var man helt beroende av ängsbruket. Den här brukningsmetoden spred sig successivt i landet för 2 000 till 1 000 år sedan och samtidigt bildades ängar på platser där man kontinuerligt skördade hö.

De första ängarna växte antagligen fram på redan öppna eller halvöppna gräsmarker. Det var i första hand blöta och näringsrika marker som gav goda skördar. Den kontinuerliga slåttern förändrade med tiden vegetationen, från högvuxen och lucker till lågvuxen och tät. Växter som klarar av slåtter under högsommaren konkurrerade sakta ut de växter som inte klarade av den störning som slåttern innebär. Med tiden kom också marken att magras ut och arter som var beroende av mycket näringsrik mark ersattes av arter som bättre klarade näringsfattiga förhållanden. När befolkningen ökade röjdes ängar fram på det som tidigare varit skogsmark. Ängsbruket fortsatte och arealen äng ökade långsamt fram till slutet av 1800-talet.

Språkbruk

Ordet äng är gammalt. Det finns belagt redan från 1200-talet. Genom åren har ordet använts på olika sätt. För så är det, ords betydelse förändras med tiden. Ängar likaså. Därför finns det ingen bestämd regel för hur en äng ska se ut, bara en språklig överenskommenhet som ändras och kalibreras varje gång vi använder ordet.

I takt med befolkningsökningen ökade djurhållningen och arealen äng. Ofta var arealen äng betydligt större än arealen åker i en by eller på en gård. Under början av 1800-talet var ängsarealen som störst och många friska och torra gräsmarker var då slåtterängar. Vid den tiden slåttrades nästan all obetad gräsmark i stora delar av Sverige. I den kontexten var ordet äng synonymt med öppen gräsmark som användes för höskörd.

Mad är ett äldre ord för gräsbevuxen, ofta översvämmad strand. Det tyska ordet för slåtter, *mahd*, det engelska ordet för äng, *meadow*, och latinets *metere* som betyder att skörda, har samma ursprung.

Mot slutet av 1800-talet fick ängsbruket ett abrupt slut. År 1891 brukades ungefär 1,6 miljoner hektar som äng. Idag återstår omkring 12 000 hektar. Det är mindre än en procent. Man kan anta att minskningen har varit ännu större då omvandlingen från äng till åker år 1891 redan hade pågått ett tag i delar av landet. Med andra brukningsformer kunde man nu utöka arealen åkermark och man var inte längre beroende av ängarnas höskörd för att förse åkermarken med näring. Många ängsmarker odlades helt enkelt upp till åkermark. Andra ängsmarker kom att betas istället för att slåttas. Med denna förändring behövdes nya ord. De ögödslade betesmarker som tidigare varit äng kom att kallas *ängsbete*. Ordet äng kom att användas för de gräsmarker som inte betades. Ordets ursprungliga betydelse öppen gräsmark som används för höskörd fanns dock kvar parallellt. Inom naturvården använder man idag en än snävare definition för vad en äng är. Där definieras äng som en oplöjd och ögödslad gräsmark som brukas genom slåtter och höbärgning.

Spelar det då någon roll hur vi använder ordet äng? Tittar vi på hur ordet används idag så verkar den gemensamma nämnaren vara att det är en öppen gräsmark. Men när vi i vårt språkbruk inte skiljer på olika typer av gräsmarker så kommer vi med tiden inte längre se skillnad på dem. Här kan man dra en parallell till ordet skog som idag kan betyda allt från en artrik naturskog med en variation av trädslag, träd i olika åldrar, död ved i olika nedbrytningsstadier och en rik biologisk mångfald, till trädplantager med ett enda trädslag, alla lika gamla, som växer i raka rader och utöver det inte mycket annat liv. Eftersom naturvården är beroende av folkligt stöd så har det här i förlängningen betydelse för naturvårdsarbetet som försvaras av att vi inte längre kan göra oss förstärkta när vi pratar om skyddsvärda ängar eller skogar.

Naturvårdens äng

De oplöjda och ögödslade gräsmarker som brukas genom slåtter och höbärgning har ofta en mycket rik flora och fauna. Det gör dem mycket viktiga i ett naturvårdsperspektiv. Speciellt om de har brukats så här under lång tid. Ibland har sjukdom, arvstviser och liknande gjort att marken inte slåttrats under några år men så har hävden återupptagits utan att någon större skada har skett. De finaste ängarna har slåttrats mer eller mindre kontinuerligt under

flera hundra år. Vad ska vi då kalla dessa marker? Kontinuitetsäng? Naturvårdsäng?

Förr var ängsbruket en nödvändig del av jordbruket. Idag sker i princip all ängsslåtter i naturvårdssyfte. Slåttern behövs för att bevara den biologiska mångfald som är knuten till ängen. Ängshöet anses ofta vara för proteinfattigt för att efterfrågas av djurägare. Man föredrar vallhö som har odlats på gödslad åkermark. Att slåttern alls blir av på de äldre ängsmarkerna är därför beroende av att jordbrukare får statligt naturvårdsbidrag som ersättning för insatsen.

Stress, störning och kontinuitet

Marken i de kontinuerligt brukade ängarna är fattig på kväve och fosfor. Det begränsar växternas höjdtillväxt och påverkar bland annat deras blomningstid och fruktsättning. Arter som klarar den begränsade näringstillgången kallas för *stresstoleranta*.

Själva slåttern har också en stor påverkan på ängens växtsamhälle. Den gynnar tidigblommande arter, lågvuxna arter och arter med en låg bladrosett som klarar sig undan liebladet. Arter som klarar av den störning som själva slåttern innebär kallas för *störningstoleranta*.

Ängar kan se väldigt olika ut i olika delar av landet. Det beror bland annat på att faktorer som klimat och jordmån sätter ramarna för vilka arter som kan växa och leva på olika platser.

Ytterligare en karaktär som är viktig är ängarnas långa historia. Så långt tillbaka vi känner till är 1800- och 1900-talen de hittills mest omvälvande århundradena för biologisk mångfald. Många ängar har en artsammansättning som härrör från tiden innan det moderna jordbruket. Många av ängens arter har svårt att sprida sig i dagens landskap där de kvarvarande ängarna ligger långt ifrån varandra och där ängshö inte längre transporteras mellan byarna. Det gör att det bara är i de ängar som har en lång kontinuitet som de svårspredda ängsarterna finns kvar.

Ängens störningsregim

På senare tid har naturvårdare och botanister börjat förstå det nära sambandet mellan ängens artsammansättning och dess skötsel eller *störningsregim*. En del arter gynnas av en tidig slåtter med efterbete av ett specifikt djurslag, andra gynnas av sen slåtter eller kanske till och med enstaka år utan slåtter. Ytterligare andra arter kan ha ett stort behov av störning på våren i form av fagning eller bränning av fjolårsgräs. Därför är det viktigt att ängar med lång kontinuitet sköts på ett sätt som efterliknar den traditionella hävden på varje specifik plats. Då ges de arter som lever i ängen, både växter och djur, bästa förutsättningar för att kunna fortleva där.

Alltför ofta har dock sentida händelser försämrat arternas förutsättningar att överleva på ängen. I en del fall har ängar gödslats eller dikats för att ge bättre avkastning. I andra fall har omgivningarna förändrats så att ängen nu skuggas mer än tidigare. Klimatförändringar och luftburna kväveföroreningar är också faktorer som tros spela roll. När omgivningen förändras så försvåras inte bara spridningen av ängsarter, det kan också innebära att helt andra arter sprids in i ängarna och där konkurrerar med ängsarterna. Därför behöver man ofta göra någon typ av restaureringsåtgärder för att ge ängsarterna bästa möjliga förutsättningar och rädda tynande populationer så att de på sikt kan bli livskraftiga. Hur sådana restaureringsåtgärder utförs på bästa sätt kan dagens naturvårdsforskning inte ge tillräckliga svar kring. Frågan tycks vara allt för komplex. Med det sagt – egna observationer och erfarenheter kan ibland ge tillräckligt god förståelse för att lyckas.

Unika näringsvävar

I de kontinuerligt brukade ängarna hittar vi sällsynta växter som trivs i få andra miljöer. Växterna är basföda i ängarnas näringsvävar eller ekosystem. Varje växt är i regel värd för flera andra arter. En del arter är strikt knutna till en viss värdväxt, en art eller ett släkte.

En äldre slåtteräng vid Svinhult i Småland.

Ängar

En äldre slåtteriäng vid Björnhult i Småland. Här syns bland annat kattfot och svinrot.

Så är gullvivan värd för gullvivefjärilens larv, slåttergubben för slåttergubbemal och vädssandbiet hämtar pollen endast från arter i vädsläktet. På vädssandbiets larver lever i sin tur parasiter som vädsgökbiet. Så ger ängens rika flora upphov till ett myller av andra arter, svampar, insekter och andra djur. Arterna interagerar med varandra på olika sätt. De mindre specialiserade arterna behöver ofta en variation av värdväxter under säsongen. Så kan till exempel humlor behöva en rik blomning, där olika växters blomning avlöser varandra från tidig vår till höst, för att kunna överleva. Näringsvävarna är komplexa och unika för varje äng, särskilt de med lång kontinuitet där de sällsynta växterna fortfarande förekommer.

Många växtpopulationer har med tiden utvecklat olika anpassningar till lokala förutsättningar. Förändringar i genetik kan ge upphov till olika *ekotyper* om de visar sig vara en fördel på den plats där växten lever. Det kan röra sig om skillnader i närarten blommar eller sätter frön (fenologi) och tolerans för olika klimat och jordmån. Det här är en ständigt pågående evolution.

Ängsskötsel handlar således både om att bevara enskilda arter med dess olika ekotyper och att bevara fungerande ekosystem.

Andra blomsterrika gräsmarker

Andra ängar, de som inte är kontinuerligt brukade under lång tid utan mest bara blomrika gräsmarker, saknar som regel många av de karaktärer och specialiseringar som beskrivits ovan. Många gräsmarker är trots det artrika och viktiga pusselbitar i artbevarandet. Ju fler blommande växter som finns i landskapet, desto bättre är förutsättningarna för alla de insekter som är beroende av nektar och pollen. För att gynna pollinerande insekter anlägger man idag

nya ängar runt om i landet, bland annat på grönytor i stadsmiljö och i villaträdgårdar.

De anlagda ängarna kan få en rik blomning. Många fröfirmer saluför olika ängsfröblandningar. Kvaliteten på dessa fröblandningar varierar stort och vanligtvis kommer de anlagda ängarna inte hysa mer än ett tiotal arter under de första åren. Med en korrekt skötsel kan artrikedomen sedan sakta öka med tiden.

Det är dock viktigt att inse skillnaden mellan en kontinuerligt brukad äng och en nyare äng. Det tar mycket lång tid att bygga upp de komplexa näringsvävar som finns i kontinuitetsängarna. Därför kommer det vara svårt att få tillbaka livskraftiga populationer av många sällsynta ängsväxter. De lokala anpassningarna tar många hundra år att utveckla. Så samtidigt som vi anlägger nya ängar runt om i landet så behöver vi också säkerställa att de gamla ängarna får ett tillräckligt skydd och adekvat skötsel. 🌱

Här kan du läsa mer

Ängar – biologisk mångfald och variation i odlingslandskapet.
En skrift av Jordbruksverket som finns i digital form på Jordbruksverkets hemsida.

Ängar och slåtteri – Historia, ekologi, natur- och kulturmiljövård av Tommy Lennartsson och Anna Westin. Boken finns även i digital form på Riksantikvarieämbetets hemsida.

